

УДК 811.161.3'373

А. В. Солахаў¹, Б. А. Крук²

¹Кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры спецыяльнай педагогікі і метадых дашкольнай і пачатковай адукацыі, УА «Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна», г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

²Кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дэкан факультэта дашкольнай і пачатковай адукацыі, УА «Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна», г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

СЛОВАТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ БРЫЛЯ

У артыкуле разглядаюцца індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, зафіксаваныя ў тэкстах праявітых твораў народнага пісьменніка Беларусі Янкі Брыля, аналізуюцца спосабы іх утварэння. Выяўлена 23 спосабы словаўтварэння – з адным, двума, трыма і чатырма словаўтваральнымі сродкамі ў адным фарманце. Разам з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі яны робяць мову твораў пісьменніка эмацыянальна і экспрэсіўна насычанай, дынамічнай і вобразнай.

Ключавыя словы: індывідуальна-аўтарскі неалагізм, спосаб словаўтварэння, прадуктыўнасць, утваральная аснова, фармант.

Уводзіны

Творчасць народнага пісьменніка Беларусі Янкі Брыля – яркая старонка ў гісторыі айчынай літаратуры. «Янка Брыль – сапраўдны майстар літаратуры, – пісаў пра яго Пімен Панчанка. – У яго кнігах жыве праўда. Яго мова багатая, шматфарбная, крынічная» [1, с. 349]. У напісаных лірычных запісах і мініяцюрах, нататках, эсе, апавяданнях, аповесцях, раманах ён нярэдка ўжывае індывідуальна-аўтарскія неалагізмы (ІАН), якія разглядаюцца даследчыкамі як від тропа [2]. Утварэння рознымі спосабамі, разам з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі яны робяць мову твораў эмацыянальна і экспрэсіўна насычанай, дынамічнай і вобразнай. Аднак да гэтага часу ІАН Янкі Брыля яшчэ не былі прадметам лінгвістычнага даследавання. Таму актуальнасць апісання гэтых маўленчых адзінак відавочная.

Мэта артыкула – выявіць індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў мове праявітых твораў Янкі Брыля і прааналізаваць спосабы іх утварэння.

Метады і метадалогія даследавання

У артыкуле выкарыстоўваюцца метады словаўтваральнага аналізу, інтэрпрэтацыі, абагульнення і сістэматызацыі, а метадалагічную аснову даследавання складаюць навуковыя працы ў галіне агульнай тэорыі неалогіі і словаўтварэння.

Матэрыялам даследавання з'яўляюцца творы пісьменніка, змешчаныя ў пяцітомным Зборы твораў [3]. Выяўленне ІАН з тэкстаў твораў Янкі Брыля праводзілася метадам суцэльнай выбаркі.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

Аналіз ІАН Янкі Брыля паказвае, што самым прадуктыўным спосабам словаўтварэння ў яго тэкстах з'яўляецца **асновасловаскладанне**, пры якім да слова, што выступае асноўным кампанентам, пры дапамозе інтэрфікса дадаецца аснова слова, якая служыць у кампазіце першым кампанентам. Гэтым спосабам найбольш актыўна ўтвараюцца ІАН-прыметнікі: **зялёна-залацісты** 'зялёны і залацісты (пра кветкі і лісце ліпы)': *Мноства разоў на дзень жыхары яе [ліпы] зверху абмахваюць бела-чорнымі крыламі зялёна-залацісты гуд, то асядаючы на гняздо, то зноў узлітаючы* [3, т. 2, с. 424]; **каласіста-спелы** 'з каласістай і спелай збажыной': *Далей за ракою – лугі, за імі каласіста-спелыя прасторы палёў...* [3, т. 2, с. 424]; **глеіста-шэры** 'глеісты і шэры': *Ідучы з пашы, каровы навалі, цяжка выцягваюць ногі, адну за адной, а вым'е, у каторай большае, валачэцца на той халоднай, глеіста-шэрай рошчыне...* [3, т. 2, с. 474]; **жаласна-галасісты** 'жаласны і галасісты': *Дзед і баба, гунявы і жаласна-галасістая* [3, т. 2, с. 474]; **журботна-задушэўны** 'задушэўны і журботны': *Спачатку ціхім, пасля нарастаючым шумам марское хвалі паплыла над натоўпам журботна-задушэўная «Паломка»* [3, т. 3, с. 30]; **зярніста-чырвоны** 'чырвоны і зярністы': *Пасля, ужо дома, Алесь абяруч трымае зярніста-чырвоны кавуновы скрыль і есць яго – ажно за шыю пацякло* [3, т. 3, с. 34];

мудрагеліста-звонкагалосы ‘мудрагелісты і звонкагалосы’: *Не такі мудрагеліста-звонкагалосы быў друкі анучнік, Лёкім* [3, т. 2, с. 475]; **працавіта-бадзёры** ‘бадзёры і працавіты’: *Нядаўна, у Варшаве, я ўдзячна пазнаёміўся са старэнькай і працавіта-бадзёрай паняй Аннай* [3, т. 4, с. 160]; **сонечна-бірузовы** ‘светла-бірузовы’: *Днём яно, мора, пшчотна, сонечна-бірузовае* [3, т. 5, с. 140].

Акрамя двухкампанентных кампазітаў-прыметнікаў, у мове прозы Я. Брыля фіксуюцца трох- і нават чатырохкампанентныя: **зялёна-сіва-карычневы** ‘які мае спалучэнне трох колераў: зялёнага, сівога і карычневага’: *А потым, залажыўшы рукі за галаву, бяздумна заглядзеўшыся ў зялёна-сіва-карычневае спляценне сасновага голля, Ота вяла азваўся...* [3, т. 3, с. 164]; **бела-чорна-чырвона-стракаты** ‘стракаты ад белага, чорнага і чырвонага колераў’: *...цесля гэты раптам успамінае, што ён да таго ж і птушка, ды не абы-абы, а бела-чорна-чырвона-стракатая* [3, т. 1, с. 468]; **крыжацка-пруска-фаішыцкі** ‘які мае адносіны да фаішстаў – нашчадкаў крыжакоў і прусаў’: *Яны [гвардзейцы] завяршылі канчатковай перамогай векавое змаганне славян з крыжацка-пруска-фаішыцкім навалай* [3, т. 4, с. 31].

Аб’ядноўвае гэтыя ІАН-прыметнікі тое, што ўсе яны, кандэнсуючы ў сабе семантыку некалькіх слоў, выконваюць ролю дакладных, сакавітых эпітэтаў, ярка характарызуючы той або іншы прадмет.

ІАН-назоўнікі, утвораныя асновасловаскладаннем, фіксуюцца значна ралвей. **самаспавяданне** ‘спавяданне пра самога сябе’: *...ці не апрыкрыў я свайму (нават свайму) чытаму маім бясконцым самаспавяданнем* [3, т. 5, с. 526].

Акрамя асновасловаскладання, прадуктыўнасцю ў мове твораў Я. Брыля вызначаюцца і іншыя спосабы словаўтварэння: прэфіксацыя, суфіксацыя, словаскладанне, канверсія.

Прэфіксацыя – далучэнне да ўтваральнага слова прэфікса – выкарыстоўваецца пры ўтварэнні:

а) назоўнікаў: **антычалавечнасць** ‘тое, што з’яўляецца супрацьлеглым чалавечнасці’: *... хлопцу ўвесь свет здаецца ноччу ў турме, а п’яныя песні і рогат эсэсаўцаў гімнам вайне, жудасным рэхам знішчэння, антычалавечнасці...* [3, т. 3, с. 64]; **неагрэсія** ‘тое, што з’яўляецца супрацьлеглым агрэсіі’: *А неўзабаве ўсіх ашаламіла вестка: Саветы і Гітлер падпісалі пакт неагрэсіі!* [3, т. 3, с. 63]; **нелітаратар** ‘чалавек, які не з’яўляецца літаратарам’: *Пажылы, кульгавы нелітаратар пытаецца ў таксама, нават на тую самую нагу кульгавага пата...* [3, т. 5, с. 527]; **прапродкі** ‘папярэднікі продкаў’: *Дзяцей любілі яшчэ і нашы прапродкі* [3, т. 4, с. 28];

б) прыметнікаў: **звышвадародны** ‘які пераўзыходзіць вадародны’: *Можаш напісаць эпапею, зрабіць незвычайную хірургічную аперацыю, выдумаць звышвадародны чуд – усё адно не будзеш задаволены сабою...* [3, т. 5, с. 88]; **ультрамужчынскі** ‘які пераўзыходзіць мужчынскі’: *...яна [растаўсцеляя цётка], – стоячы ў партызанскіх санях, у галопе махаючы лейцамі, – гнула пры дзеяях ультрамужчынскім матам* [3, т. 5, с. 86–87];

в) дзеясловаў: **загназдзіцца** ‘пачаць гняздзіцца; тут: узнікаць’: *А з вясною гэтыя іх агульныя так сабе гутаркі перайшлі на больш канкрэтны шэпт, загняздзіліся ў наасобных сяброўскіх групах...* [3, т. 3, с. 78];

г) прыслоўяў: **задалёка** ‘трохі далей ад іншых’: (за- + далёка): *Калі хто часам і адыдзецца задалёка, прыляжа і, размораны спёкай, засне, – ...яго асцярожненька, пры ўсеагульным напружаным маўчанні трохі намазвалі свежым каровіным* [3, т. 2, с. 458].

Суфіксацыя – далучэннем да ўтваральнай асновы слова суфікса, як і прэфіксацыяй, утвараюцца ІАН розных часцін мовы:

а) назоўнікі: **грукач** ‘той, хто грукае’: *У нашай вёсцы быў дурны Цупрон. <...> Зусім бесталковы, але няшкодны грукач* [3, т. 2, с. 469];

б) прыметнікі: **таўкачаваты** ‘падобны чым-небудзь на таўкач’: *Таўкачаватая Грэтхен, непрыгожыя і неяк па-салдацку языкатая служанка...* [3, т. 3, с. 230]; **шахеразадны** ‘падобны да таго, які быў у Шахеразады’: *Шырокая дачніца ў шахеразадным халаце велічна праплыла па вёсачцы...* [3, т. 5, с. 91]; **шчупацкі** ‘такі, як у шчупака’: *Танкагубы рот з рэдзенькімі, шчупацкімі зубамі быў шырока раскрыты і закрываўлены з левага боку* [3, т. 3, с. 219];

в) дзеясловы: **джазгаць** ‘выконваць джаз’: *У пуставатым вакзальным рэстаране джазгае аркестр* [3, т. 5, с. 96];

г) прыслоўі: **чарнадзюба** ‘выглядаючы чарнадзюбым’: *Сям’я з трыма падлеткамі, што яшчэ чарнадзюба хекаюць ад спёкі і, стоячы ў гнязде, з трывожнай цікавасцю разглядаюць бліжэйшае наваколле* [3, т. 2, с. 424]; **даўганоса** ‘так, як хто-небудзь даўганосы’: *Яна [Маня] хадзіла скрыўіўшыся набок і згорбіўшыся неяк даўганоса, з уцягнутым падбародкам, за што яе і празвалі Варонай* [3, т. 2, с. 443]; **рознагалоса** ‘рознымі галасамі’: *У імгле рознагалоса, разгублена пераклікаліся гудкі суднаў...* [3, т. 5, с. 161].

Словаскладанне – аб'яднанне разам двух або больш самастойных слоў у адно – складанае. Гэтым спосабам утвараюцца ІАН розных часцін мовы:

а) назоўнікі: **боты-дудкі** ‘боты з доўгімі і вузкімі халявамі’ (*боты* + *дудкі*): *На дзецюку былі запыленыя боты-дудкі, галіфэ і суконная куртка...* [3, т. 2, с. 476]; **рукі-ногі-галовы** ‘часткі цела чалавека’: *Я ўспамінаю дзядзькава – з горкай тугою пасля азарту – пра рукі-ногі-галовы і кішкі на дроце...* [3, т. 2, с. 472];

б) дзясловы: **гудзець-сіпець** ‘гудзець і сіпець’ (*гудзець* + *сіпець*): *Як выбухалі тут, навокал гэтага мёртвага вадаюю, снарады, гулі-сіпелі асколкі і цёўкалі кулі?..* [3, т. 2, с. 442]; **слініці-пакурваць** ‘пакурваць, слінячы што-небудзь (люльку, папяросу)’: *Антоні слініў-пакурваў сваю люлечку...* [3, т. 1, с. 81];

в) безасабова-прэдыкатыўныя словы: **гарэзліва-міла** ‘гарэзліва і міла’: *Для іх [пані] высалаплены язык пана Зыгмуса – гэта было так молада, так гарэзліва-міла...* [3, т. 2, с. 464].

Канверсія кваліфікуецца даследчыкамі як адзін з відаў транспазіцыі і інтэрпртуецца як поўная, або марфалагічная (бязафіксная), транспазіцыя. Разнавіднасцю яе з’яўляецца **субстантывацыя** – пераход у разрад назоўнікаў слоў, што адносяцца да іншых лексіка-граматычных разрадаў. Яны засведчаны і ў творах Янкі Брыля: **горкае** ‘тое, што з’яўляецца горкім’, **крыўднае** ‘тое, што з’яўляецца крыўдным’: *... да светлых, ичаслівых успамінаў далучаецца горкае, крыўднае, нават нячыстае...* [3, т. 3, с. 102]; **жывое** ‘тое, што з’яўляецца жывым’, **роднае** ‘тое, што з’яўляецца родным’: **Жывое, роднае**, чым дыхнула з гэтага пісьма, пачалося крыху пазней, у навятовым горадзе [3, т. 3, с. 104]; **змрочнае** ‘тое, што з’яўляецца змрочным’: *...Такі прыгожы свет, а мы клічам з мінулага змрочнае* [3, т. 5, с. 487]; **смешнае** ‘тое, што выклікае смех’: *Успаміналася і смешнае...* [3, т. 3, с. 150]; **туп-туп** ‘тупат’: *Яна ішла сюды – Марыхен. Гэта яе казінае туп-туп пачулася знізу* [3, т. 3, с. 305]; **а-а-а** ‘гучны плач’, **ы-ы-ы** ‘ціхі плач’: *Шурка паслухаў Косціка і з моцнага «а-а-а» перайшоў на ціхенькае «ы-ы-ы»* [3, т. 1, с. 49].

Пры ўтварэнні ІАН-прыслоўяў выкарыстоўваецца яшчэ адна разнавіднасць канверсіі – **адвербіялізацыя** – пераход у прыслоўі іншых часцін мовы, у прыватнасці безасабова-прэдыкатыўных слоў: **сонечна** ‘так, як тады, калі бывае сонечна’: *Мы з хросным сядзелі на суседавай лаўцы, цераз вуліцу, і штосьці сонечна гаварылі, а можа і маўчалі больш, таксама сонечна* [3, т. 2, с. 422]; **хмарна** ‘як хмары’: *Я гляджу на вазы, якія хмарна сунуцца насустрэч нам...* [3, т. 2, с. 472].

Суфіксацыяй + канверсіяй утвараецца субстантыват **недабачанае** ‘тое, што недабачылі’, **прэфіксацыяй + канверсіяй** – **неадчутае** ‘тое, што не адчулі’: *Як многа недабачанага, неадчутага, недаробленага!..* [3, т. 5, с. 527].

Прэфіксацыя + суфіксацыя – далучэнне да ўтваральнай асновы фарманта, у склад якога ўваходзяць прэфікс і суфікс. Гэтым спосабам утвараюцца пераважна прыметнікі, прыслоўі і дзеепрыметнікі. Прыметнікі звычайна адносяцца да розных словаўтваральных тыпаў: **бяздоглядны** ‘які не мае догляду’: *І ён хацеў бы цяпер быць табе ўдзячным за падарунак яго амаль бяздогляднаму малалецтву* [3, т. 3, с. 102]; **надлюблінскі** ‘які знаходзіцца пад Люблінам’: *Дагэтуль бачу блакітна-белыя сцены надлюблінскіх хат з адным акном на вуліцу...* [3, т. 4, с. 8].

Сярод ІАН-прыслоўяў, утвораных прэфіксацыяй + суфіксацыяй, у творах Янкі Брыля найбольш пашыраны наватворы з прыстаўкай *па-* і суфіксамі *-ому / -аму (-яму)*, *-у*, *-ы*, якія далучаюцца да асноў прыметнікаў. Значэнне дэрыватаў фарміруецца на аснове ўласцівага матывавальным прыметнікам значэння прыкметы са значэннем прыслоўя як часціны мовы: **па-фальклорнаму** ‘так, як пры выкананні фальклорных твораў’: *Ужо другую ноч мяне праз адчыненую фортачку будзіць пугач – зусім, здаецца, блізка ад акна і неяк па-фальклорнаму вусцііна* [3, т. 5, с. 9]; **па-чэшску** ‘на чэшскай мове’: *Яны гаварылі толькі ўдваіх, што па-чэшску, што па-нямецку, а што і так разумеючы, проста з вачэй* [3, т. 3, с. 233]; **па-дзяржаўнаму** ‘так, як прадугледжана дзяржаўнымі актамі’: *Па-польску, па-дзяржаўнаму ён гаварыў куды спраўней* [3, т. 3, с. 181]; **па-графаманску** ‘падобна да графаманскага’: *Няўжо я такі размазня або ўжо так па-графаманску задаволены сваім пяром, што вось чытаю ў рукапісе польскі пераклад «Сірочага хлеба» і... міжвольна плачу?* [3, т. 5, с. 505]; **па-курынаму** ‘падобна да курынага’: *Поўная, мілавідная мутэр у драўляных выступях, у нейкім па-курынаму стракатым плаці і белым кухонным фартуху – яна глядзела на яго з даволі-такі дурнаватым здзіўленнем на твары...* [3, т. 3, с. 83].

Прэфіксацыяй + суфіксацыяй утвараюцца і дзеепрыметнікі: **заакуляраны** ‘які носіць акулары’ (*за-* + *акуляр(ы)* + *-ан(ы)*): *Таварыш Грыбовіч – салідны, заакуляраны супрацоўнік рэдакцыі...* [3, т. 5, с. 56]; **замазучаны** ‘пакрыты мазутам’: *...маўклівы, ужо даволі немалады рэзервіст... зусім начакана апаў грудзьмі ў нацельнай кашулі на замазучаную сталь «максіма»...* [3, т. 3, с. 31]; **заякараны** ‘які паставілі на якар’: *З лодкі, заякаранай каля легендарнага трыснягу, мы вылавілі*

за раницу мноства бойкіх акунёў [3, т. 5, с. 137]; **распарасонены** ‘які падобны на парасон’: **Распарасонены** папапаратнік, першае золата лісцянога насцілу і – падасінавік, а то і не адзін [3, т. 5, с. 137]. Аднак адпаведных ім дзеясловаў у мове не існуе. Гэта сведчыць пра тое, што яны ўтвараюцца праз ступень, непасрэдна ад назоўнікаў: *акюляры* → [заакюлярыць] → заакюляраны, *мазут* → [замазуціць] → замазучаны, *якар* → [заякарыць] → заякараны, *парасон* → [распарасоніць] → распарасонены.

Асноваскладанне + нульсуфіксацыя – аб’яднанне асноў двух слоў з далучэннем нулявога суфікса, якім часцей за ўсё ўтвараюцца ІАН-прыметнікі: **блакітнавокны** ‘з блакітнымі вокнамі’: ...**блакітнавокны** дом *славутага капітана рачнікоў, дзядулеў дом, у якім нарадзіўся паэт* [3, т. 4, с. 526]; **вастрачубы** ‘падобны на востры чуб’: ...*пан Ясь ... нават заспяваў, па-сармаіску прыгожа ускінуўшы галаву ў вострачубай французскай пілотцы...* [3, т. 3, с. 197]; **залаталісты** ‘з лістамі, падобнымі да золата па колеры’: *Так было, напрыклад, у Спаскім-Лутавінаве, у тургенеўскім залаталістым, шапатліва сонечным парку...* [3, т. 4, с. 527]; **кіслазубы** ‘з кіслымі губамі’: *У нашай вёсцы быў дурны Цупрон. Нястрыжаны, у лахманах, кіслазубы...* [3, т. 2, с. 469]; **мяккагалосы** ‘з мяккім голасам’: ...*за пісьмовым сталом, сядзіць спакойны мяккагалосы мужчына ў светлым цывільным касцюме* [3, т. 3, с. 141]; **шыраказяны** ‘з шырокай зяпай’: *З яго [Нёмана] адвояў ... сетка вымае на сонца шыраказяных, выпасеных ічупакоў* [3, т. 5, с. 138]; **шэракрылы** ‘які мае шэрыя крылы’: (*Бабулька. – А. С., Б. К.*) *карміла тут на працягу гадоў шэракрылых любіміцаў Варшавы* [3, т. 4, с. 13].

Іншы раз асноваскладанне + нульсуфіксацыя ўжываецца пры ўтварэнні ІАН-назоўнікаў: **доўгавалоссе** ‘доўгія валасы’: *Доўгавалосая, простая абаяльнасць фінскіх дзяўчат у джынсах і хлопцаў – таксама проста, знарок памята апранутых, і з доўгавалоссем ажно калевалаўскім* [3, т. 5, с. 513].

У мове праявіліся творы Я. Брыля вылучаецца шэраг спосабаў словаўтварэння, пры дапамозе якіх пісьменнік утварае малапрадуктыўныя або непрадуктыўныя ІАН.

Рэдуплікацыя – падваенне цэлага слова, асновы або кораня. Прыметнікі-рэдуплікаты маюць словаўтваральнае значэнне высокай ступені якасці, названай утваральным прыметнікам. Лексічнае значэнне такіх слоў перадаецца словамі *вельмі* або *надта* ў спалучэнні з утваральным прыметнікам: **далёка-далёкі** ‘вельмі далёкі’: *А то ўспаміналася жытняе шапатліва-гарачае мора, серп у руках, хустка над потным ілбом, палатняная калысачка на стаяках, у цянечку снапоў, думкі пра мужа ў далёка-далёкім вагоне...* [3, т. 3, с. 150]; **доўгі-доўгі** ‘вельмі доўгі’: *Ноччу на рэйках стаіць доўгі-доўгі цягнік...* [3, т. 3, с. 46]; **раннім-ранні** ‘вельмі ранні’: *Успомніў я, пад мерны перастук на рэйках, нашы позна-вячэрнія і раннім-раннія праходкі па азоўскім узбярэжжы...* [3, т. 4, с. 528]; *Ён [тата] ляжыць на тапчане. І сумны-сумны...* [3, т. 3, с. 49]. Такія прыметнікі сінанімічныя ўтварэнням з суфіксамі -*утк-* (-*ютк-*), -*эзн-*, -*енн-* (-*энн-*). Параўн.: *белы-белы* – бялюткі; *доўгі-доўгі* – даўжэзны, даўжэнны.

Рэдуплікацыяй ўтвараюцца некаторыя дзеясловы і прыслоўі: **выць-выць** ‘доўга выць’, **скавытаць-скавытаць** ‘доўга скавытаць’: *Роў я, роў, выў-выў, скавытаў-скавытаў, а потым чую – Прузыня, што ў нас з кудзеляй сядзіць, ціха пытаецца...* [3, т. 1, с. 56]; **далёка-далёка-далёка** ‘надзвычай далёка’: *– І выскачу! Выскачу на палена, што лодка яго валачэ, а тады пабягу, пабягу, пабягу па палене!.. А потым па вадзе і далёка-далёка-далёка!* [3, т. 1, с. 290]; **зусім-зусім** ‘абсалютна, дакладна’: *Спачатку яны паўзлі – зусім-зусім так, як Міхась бачыў нядаўна ў кіно* [3, т. 1, с. 296]; **Ціха-ціха** ‘вельмі ціха’: *Ціха-ціха грывіць «Інтэрнацыянал»* [3, т. 1, с. 95].

Плюралізацыя – набыццё назоўнікам *singularia tantum* формы множнага ліку і змена ім значэння: **Асвенцімы** ‘Асвенцім і іншыя такія канцэнтрацыйныя лагеры смерці, якія ствараліся фашыстамі ў гады другой сусветнай вайны’, **Хатыні** ‘Хатынь і іншыя вёскі, спаленыя фашыстамі і іх памочнікамі – калабарацыяністамі – разам з людзьмі ў час Вялікай Айчыннай вайны’: *Цяжка яму [Тэльману] было ганарыцца сваёй нацыяй (згадаем Асвенцімы і Хатыні), разумным немцам цяжка гэта і сёння...* [3, т. 5, с. 510]; **Касцюшкі** ‘Касцюшка і іншыя падобныя да яго паўстанцы’, **Дамброўскія** ‘Дамброўскі і іншыя падобныя да яго паўстанцы’: *...воля прыйшла, – не проста вызваленне ад немцаў, а тая воля, якой чакаў і польскі народ, за якую змагаліся, дома і ў людзях, яго Касцюшкі і Дамброўскія* [3, т. 3, с. 498]; **Дульцынеі** ‘жанчыны, падобныя чым-небудзь да Дульцынеі’: *Усе мы, відаць, у той ці іншай меры падобныя да Дон Кіхота, – калі не барацьбой з ветракамі, дык тым, што самі сабе прыдумваем ці дадумваем Дульцынеяў* [3, т. 5, с. 95].

Дэсуфіксацыя + нульсуфіксацыя – утварэнне слова шляхам замены матэрыяльна выражанага суфікса нулявым: **антыка** ‘антычныя прадметы’: *Уносячы ў гэтую антыку элемент сялянскай шэрай солі, рагаталі з Максімам з таго, якую «страляніну» ўздымалі на гэтых горах старадаўняй грэкі, без дапамогі машын варочаючы і цягаючы мармуровае шматтуддзе* [3, т. 5, с. 159];

безлад ‘бязладны стос чаго-небудзь’: *Багацце кніжнае на паліцах, на падаконні, паэтычны безлад рукапісаў на стале* [3, т. 4, с. 527].

Постфіксацыя – далучэнне да слова постфікса: *перабрэхвацца* ‘адказваць на сварлівыя рэплікі другімі сварлівымі рэплікамі’ (< *перабрэхваць*): *Начальства нікуды не едзе – нарада. Лена перабрэхваюцца, мала рагочуць* [3, т. 5, с. 79].

Асноваскладанне + суфіксацыя – аб’яднанне асноў двух слоў пры дапамозе інтэрфікса і далучэння суфікса: *чаўнаносец* ‘чалавек, які носіць чоўны – драўляны абутак’: *Таўсцюх нечакана рухава ўляцеў у барак, схпіў чаравікі з рук перапалоханага чаўнаносца і штурнуў іх у дзверы, над галовамі сваіх «апосталаў»* [3, т. 1, с. 102–103]; *мільённасільны* ‘які мае мільённую сілу’: *Закружыцца агромністы, мільённасільны прывод чужога дзённага жыцця...* [3, т. 3, с. 212].

Суфіксацыя + постфіксацыя – далучэнне да ўтваральнай асновы суфікса і постфікса: *янтарыцца* ‘быць падобным на янтар, праяўляць уласцівасці янтару’: *...свірэпа, што побач з золатам піаніцы, серабром жыта і снежнай беллю грэчкі янтарылася на палях наваградскага Наднямоння* [3, т. 4, с. 155].

Зрашчэнне + нульсуфіксацыя – спосаб словаўтварэння кампазітаў, у якіх аб’ядноўваюцца два словы, з якіх да асновы другога далучаецца нулявы суфікс: *шматпуддзе* ‘тое, што важыць шмат пудоў’: *...рагаталі з Максімам з таго, якую «страляніну» ўзымалі на гэтых горах старадаўнія грэкі, без дапамогі машын варочаючы і цягаючы мармуровае шматпуддзе* [3, т. 5, с. 159].

Суфіксацыя + плуралізацыя – далучэнне да ўтваральнай асновы суфікса і набывшчэ назоўнікам *singularia tantum* формы множнага ліку і зменай значэння: *жорыкі* ‘дзедзі, падобныя чым-небудзь да Жоры’: *Ды што хацець! – і мама кажэ ты, і Жора – ты... Наследзе з ім поўная машына жорыкаў, і ўсе, як на статуту: «ты», «табе», «цябе не пытаюцца»... Сямейка!* [3, т. 1, с. 247].

Прэфіксацыя + суфіксацыя + канверсія – далучэнне да ўтваральнай асновы прэфікса і суфікса і перавод слова ў разрад назоўнікаў: *зачумлены* ‘хворы на чуму’: *Калісьці ў суседняй вёсцы была чума. З акружанай вёскі вырваўся адзін зачумлены* [3, т. 5, с. 119]. Утварэнне ІАН адбылося праз дзве ступені, паколькі адпаведных дзеяслова і дзеепрыметніка ў мове не існуе: *чума* → [*зачуміцца*] → [*зачумлены* (дзеепрыметнік)] → *зачумлены* (назоўнік).

Прэфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя – спосаб, у фармант якога ўваходзяць прэфікс, суфікс і постфікс: *напейзэжвацца* ‘любавацца пейзажамі’: *Як гэта здорава – чытаць жывую карту роднай зямлі, напейзэжвацца ў запас, зараджаць сябе жывой, вобразнай любоўю да гэтай зямлі, – каб потым пісаць, не выдуманую пейзаж, а ўспамінаючы яго з запasu знятых памяццю кадраў* [3, т. 5, с. 29]. Гэтым жа спосабам, але праз ступень, утворана ІАН-дзеепрыслоўе *набалгарваючыся* ‘чытаючы мастацкія творы балгар’ (*балгар(ы)* → [*набалгарвацца*] → *набалгарваючыся*): *Набалгарваючыся як мага больш, чытаў учора вершы Найдана Вылчава...* [3, т. 5, с. 486].

Дэпрэфіксацыя + суфіксацыя + словаскладанне – аб’яднанне разам двух самастойных слоў, адно з якіх агульнамоўнае, а другое ўтвараецца ў працэсе словаўтварэння шляхам выдалення з асновы прэфікса і далучэння да яе суфікса: *карыта-дзяўбунец* ‘карыта, якое выдзеўблі з кавалка дрэва’ (*карыта* + /вы/дзеўб(ці) + -ун|ец): *...доўгае, патрэсканае, ужо нібы па-музейнаму старадаўняе карыта-дзяўбунец...* [3, т. 2, с. 442].

Прэфіксацыя + апакопа + суфіксацыя + постфіксацыя – спосаб, у фармант якога ўваходзяць прыстаўка, скарачэнне канца слова, суфікс і постфікс: *абтрагэдзіцца* ‘набыць прыкметы трагеды’ (*аб-* + *трагед/ы[і/а]* + *-і-* + *-цца*): *Ды тут яго [маладога інструктара райкома] райскае лета абтрагэдзілася: аднаго з калгасных старшынёў прыйшлося зняць, а на яго месца, не маючы лепшага выбару, прызначылі нашага курортніка* [3, т. 5, с. 94].

Прэфіксацыя + дэсуфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя – далучэнне да УА прэфікса, скарачэнне аднаго суфікса і далучэнне другога суфікса і постфікса: *перачырыкваліся* ‘начырыканне адклікацца чырыканнем’ (*пера-* + *чырык/а/(ць)* + *-ва-* + *-цца*): *Лена перачырыкваліся вераб’і* [3, т. 5, с. 190].

Прэфіксацыя + дэпостфіксацыя + дэсуфіксацыя + нульсуфіксацыя – спосаб словаўтварэння, у працэсе якога да ўтваральнай асновы далучаецца прэфікс, скарачаецца постфікс і суфікс, а іх месца займае нулявы суфікс: *уразлёт* ‘рэзка разлягаючыся адна ад другой’ (< *у-* + *разляц/е-цца*): *Памыла шклянку, узла ядро і каля студні, пакуль я даставаў ваду і піў, расказала, што скончыла дзесяць класаў, працуе ў недалёкай вёсцы піянерважатай. Косы – уразлёт* [3, т. 5, с. 147].

Заклучэнне

У творах Янкі Брыля выяўлена 23 спосабы ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, у тым ліку 8 чыстых, або аднасродкавых (асновасловаскладанне, прэфіксацыя, суфіксацыя, словаскладанне, канверсія, рэдуплікацыя, плуралізацыя, постфіксацыя), 9 двухсродкавых (суфіксацыя + канверсія,

прэфіксацыя + канверсія, прэфіксацыя + суфіксацыя, асноваскладанне + нульсуфіксацыя, дэсуфіксацыя + нульсуфіксацыя, асноваскладанне + суфіксацыя, суфіксацыя + постфіксацыя, зрашчэнне + нульсуфіксацыя, суфіксацыя + плуралізацыя), 3 трохсродкавыя: (прэфіксацыя + суфіксацыя + канверсія, прэфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя, дэпрэфіксацыя + суфіксацыя + словаскладанне), 3 чатырохсродкавыя (прэфіксацыя + апакопа + суфіксацыя + постфіксацыя, прэфіксацыя + дэсуфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя, прэфіксацыя + дэпостфіксацыя + дэсуфіксацыя + нульсуфіксацыя).

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавой падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь наводле дагавору № 1410/2021 ад 22.03.2021 г.

СПІС АСНОЎНЫХ КРЫНІЦ

1. Панчанка, П. Зб. тв. : у 4 т. / Пімен Панчанка. – Мінск : Маст. літ., 1981–1983. – Т. 4 : Успаміны, літаратурна-крытычныя артыкулы, выступленні. – 1983. – 366 с.
2. Равуцкі, А. І. Лексічны аказіяналізм як від тропа / А. І. Равуцкі // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў : зб. навук. арт. / адк. рэд.: А. В. Солахай, В. В. Шур ; М-ва адук. Рэсп. Беларусь, Мазыр. дзярж. пед. ун-т. – Мазыр, 2006. – С. 75–77.
3. Брыль, Я. Зб. тв. : у 5 т. / Янка Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1979–1980. – Т. 1–5.

Паступіў у рэдакцыю 04.09.2023

E-mail: solakhau@yandex.by

A. V. Solakhau, B. A. Kruk

YANKEE BRYL 'S WORD-CREATION

The article examines authorial (individually author's) neologisms that occur in the texts of prose works by Yanka Bryl, the people's writer of Belarus, as well as it analyzes the methods of their formation. 23 methods of word formation are fixed – with one, two, three and four word-forming means in one formant. Together with other figurative means, they make the language of the writer's works emotionally and expressively saturated, dynamic and imaginative.

Keywords: authorial neologism, ways of word formation, productivity, derivation base, formant.